

גדרי מורא בהסבת בן בפני אביו ותלמיד בפני רבו

ראשי פרקים

- א. הסבת בן אצל אביו.
 1. האב שמחל על בזיונו.
 2. האב שמחל על מוראו.
 3. החבדל בין כבוד למוראו.
 4. ההשוואה בין מורא אב למורא מקום.
- ב. השלכות המחלוקת במחילת מורא על סוגיית הסבת בן בפני אביו.
 1. הראיה ממעשהו של ר' הונא במסכת קידושין.
 - ג. סיכום ביניים
 - ד. הסבת תלמיד בפני רבו.
 1. החלוקה בין רבו מובהק ושאינו מובהק.
 - ה. הצעה א' - שני גדרים במורא - שיטת הגר"י.
 - ו. הצעה ב' - שני גדרים במורא.
 1. הרב שמחל על בזיונו - מוראו.
 2. גדרי מורא רב ביחס להסבה.
 - ז. הצעה ג' - שני גדרים במורא על פי שיטת הגר"י פערלא.
 1. תירוץ א' על קושית תוספות בבב"ק.
 2. תירוץ ב' על קושית תוספות בבב"ק.
 3. ההשוואה בין מורא רב למורא מקום.
 - ח. חתימה.

א. הסבת בן אצל אביו.

הגמרא במסכת פסחים¹ אומרת שכן אצל אביו צריך הסבה. בטעמו של דין זה נחלקו הראשונים. דעת הרשב"ם², האור זרוע³, והר"ש מפלייש⁴ שהבן אינו כפוף כל כך לפני אביו ולכן אע"פ שחייב בכבודו, צריך לחסב. לעומתם, כתבו בעל המאורות⁵ המכתם⁶, המאירי⁷, ארחות חיים⁸, כלבו⁹, ואבודרהם¹⁰ שהבן צריך לחסב משום שדרך האב למחול על כבודו לבנו, ואף שאין בהסיבה בפני אביו דרך כבוד, מן הסתם מוחל האב על כבודו, והאב שמחל על כבודו כבודו מחול¹¹.

החבדל העקרוני בין שתי השיטות הוא, שלפי דעת הרשב"ם וסיעתו, אין הבן מחויב מעיקר הדין בכבוד אביו ביחס להסבה. לעומת זאת לדעת בעל המאורות וסיעתו, חייב הבן בכבוד אביו ומשום כך אסורה הסיבה מעיקר הדין¹², אלא שאביו מוחל לו על כבודו ומשום כך חייב להסב.

(1) פסחים ק"ח ע"א. (2) שם ד"ה בן אצל אביו. (3) אור זרוע הלכות פסחים ס"י רנ"ג אות ו'. (4) באור זרוע שם ס"י רנ"ו (דף נ"ט ע"ג מדפי חספר). (5) פסחים ק"ה ע"א ד"ה מצח. (6) פסחים ק"ה ע"א ד"ה בן. (7) פסחים ק"ה ע"א ד"ה בן. (8) ארחות חיים הלכות ליל חפסח אות ג'. (9) כל בו ס"י ג' (דף י"א ע"ג מדפי חספר). (10) אבודרהם סדר חגגדה ופירוש ד"ה ושת"ית (עמ' רט"ז מעמודי חספר). (11) קידושין ל"ב ע"א. (12) עיין קובץ הערות ס"י י"ז - אות ב' שדך בשאלה שהרי אף מצוות דרבנן אינן נדחות מפני כבוד אב ואיך ידחה חיוב הסיבה, ובדבר שמואל לפסחים ק"ח ע"א ד"ה מורא, שיישבו.

1. האב שמחל על בזיונו.

בשאלות¹³ הביא את דין הגמרא שכן אצל אביו צריך הסיבה, וכתב בטעם הדבר משום ש"סתמא דמילתא לא קפיד עליה". בהסבר דברי השאלות כתב הנצי"ב¹⁴ שאף שקימא לן שאב שמחל על כבודו כבודו מחול, על כל פנים בזיונו אינו מחול¹⁵. לכאורה היה מקום לאסור הסבה משום שיש בה בזיון לאב. משום כך נזקק השאלות לסברא ש"סתמא דמילתא לא קפיד עליה" ושוב אין בהסבה משום בזיון. מכיון שאין בהסבה משום בזיון חזרנו לעיקר הדין שאב שמחל על כבודו כבודו מחול ולכן מותר לבן להסב. לפי הסבר זה נראה שדעת השאלות כדעת בעל המאורות וסיעתו שחיוב ההסבה מבוסס על העובדה שהאב מחל לבנו, וכך גם משמע מתוך דברי רבינו מנוח¹⁶ ביחס לשאלות.

2. האב שמחל על מוראו.

כפי שנתבאר בפרק הקודם, אין מקום לאסור הסבה של בן בפני אביו משום בזיון אביו. עדיין יש לברר האם אין בהסבה בפני אביו עבירה על העשה של "איש אמו ואביו תיראו"¹⁷. במסכת קידושין¹⁸ מצאנו את ההבחנה העניינית שבין כבוד למורא: "ת"ר איזהו מורא ואיזהו כיבוד, מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו ולא סותר את דבריו ולא מכריעו. כיבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא". תחת הגדר של מורא נכנס האיסור לעשות מעשים המפגינים זלזול בהורים. תחת הגדר של כיבוד נכנס החיוב לעשות מעשים המביאים תועלת וקורת רוח להורים.

העולה מתוך חילוק זה הוא, שיש מקום לאסור על הבן להסב בפני אביו משום שיש בכך דרך זלזול באביו הנאסרת משום העשה של מורא אביו ואמו. בפרק הראשון נתבאר ששיטת בעל המאורות וסיעתו היא שכן מיסב בפני אביו משום שאביו מחול על כבודו. לאור האמור כאן שומה עלינו לברר האם אב שמחל על מוראו מוראו מחול או לא. בברכי יוסף לחיד"א¹⁹ ציין למחלוקת בין האמרי נועם למשכנות יעקב בנושא זה. דעת האמרי נועם שאין מחילה במורא, ודעת המשכנות יעקב שדין מורא כדין כבוד, ואם מחל, מוראו מחול²⁰. מחלוקת הלכתית זו הדנה בהבדל אפשרי בין כיבוד למורא דורשת הסבר מעמיק יותר.

3. ההבדל בין כבוד למורא.

הגמרא במסכת קידושין²¹ לומדת שאשה חייבת במצות עשה שלא הזמן גרמא מחיוב אשה

13 שאלות דרב אחאי גאון פרשת צו שאלתא ע"ז. 14 העמק שאלה שם אות ו'. 15 שו"ת ריב"ש סי' ר"כ חובא בברכי יוסף יו"ד סי' ר"מ אות י"ג ובשוריי ברכה שם אות ח' ובכנסת הגדולה לשו"ע יו"ד סי' רמ"ד אות י"ב (וע"ע שדי חמד כרך ג' עמ' 185 מערכת כף כלל ל"א שדן במיקומו של חריב"ש). וראה בברכי יוסף שם ובהעמק שאלה לשאלות פרשת משפטים שאלתא סי' סוף אות י"ד ולפרשת צו שאלתא ע"ז אות ו' שהביאו גירסא בשאלות כדברי חריב"ש. 16 ברמב"ם מתדורת פרנקל חלכות חמץ ומצה פ"ז ח' 17. ויקרא י"ט פס' ג', ספר המצוות לרס"ג עשה י', ספר המצוות לרמב"ם עשה רי"א, יראים ח"א סימן רכ"ב, חינוך מצוה רי"ב. 18 קידושין ל"א ע"ב. 19 ברכי יוסף יו"ד סי' ר"מ אות י"ג, וחובא דבריו בגר"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג עשה י' ד"ה ותנח ראיתי (כרך א' עמ' 207 מעמודי חספר) וע"ע בשדח חמד כרך ג' (עמ' 185 מעמודי חספר) מערכת כף כלל ל"א. 20 עיין שם בחיד"א שדייק כך גם מתוך דברי החינוך במצוה רי"ב שכתב: "ועובר עליה וחייל ביראתם ביטל עשה זה א"כ עשה מדעת האב ובמחילתו שחאב שמחל על כבודו כבודו מחול", כך גם דייק מדברי חריב"ש שחובא בפרק חקודם הערה 15, ומדברי הצפחת המים שחובא בכנסת הגדולה לשו"ע יו"ד סי' ר"מ אות י"ג, שדוקא מחילה על בזיון אינה מועילה אבל על מורא מועילה מחילה. ועי' בגר"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג עשה י' ד"ה ותנח ראיתי (כרך א' עמ' 207 מעמודי חספר) שחלק על דיוקו האחרון, ולדעתו קיימת זכות בין בזיון ומורא ובשניהם אין מחילת האב מועילה. לאור שיטת האמרי נועם מבאר חר"פ את שיטת חר"ג שמה גם עשה של כבוד וגם עשה של מורא אע"פ שענינם שוח לכאורה. 21 קידושין ל"ד ע"ב.

במצות מורא אב ואם. מקשה הגמרא שנלמד מתלמוד תורה שאשה פטורה מכך, ומתרתת שתלמוד תורה ופרייה ורבייה הם שני כתובים הבאים כאחד ומשום כך אין לתלמוד מהם. על קושיית הגמרא הקשו תוס'²²מה ההו"א לחקיש לתלמוד תורה לקולא הרי אדרבה נקיש למורא אב ואם לחומרא, שהרי כל מקום שיש אפשרות להקיש לקולא ולחומרא מצווים אנו לחקיש לחומרא. הריטב"א²³ מתרץ קושיא זו, שיש הגיון רב להקיש דוקא לתלמוד תורה ולא למורא אב ואם, לפי שמורא אב ואם עשה חמור הוא שהוקש כבודם לכבוד המקום משא"כ תלמוד תורה, ולכן אין לדמות כל עשה רגיל לעשה של מורא אב ואם. המקנה²⁴ תמה על תירוצו של הריטב"א. מתוך דברי הריטב"א עולה שעשה של מורא חמור יותר מעשה של תלמוד תורה, והרי בפירוש אמרו במגילה²⁵ "גדול תלמוד תורה יותר מכבוד אב ואם". ותרץ המקנה שיש לחלק בין כיבוד למורא, שמורא אב ואם אמנם הוקש למורא של מקום, אבל כבוד אב ואם לא מצינו שהוקש בתורה לכבודו של מקום. הבהל זה בין כיבוד למורא עשוי ללמד על ההבדל המחיתי שבין השנים. מערכת המורא זהה למורא של מקום. אין כאן חיובים הנובעים מהצורך להיטיב עם ההורים, אלא יש כאן גדר חינוכי של האדם כלפי עצמו, דוגמת החיוב שבמורא שמים, שאין מטרתו להיטיב עם הבורא, אלא לחנך את האדם לירא מפני האלוקים. לעומת זאת מערכת הכיבוד נועדה להיטיב עם ההורים ומשום כך אין זהות בינה לבין כבודו של מקום. לאור הבנה זו ניתן גם לחבין את ההבדל ההלכתי שבין כיבוד למורא. האב שמחל על כבודו כבודו מחול, משום שחיוב הכבוד של בן כלפי הוריו הוא חיוב להעניק ולהיטיב לחוריו, ולכן ברגע שהורים מוחלים על חיוב זה מחילתם מועילה. אולם חיוב הבן במורא הוא חוב חינוכי של הבן כלפי עצמו, ומשום כך אין מחילת האב מועילה על כך.

4. ההשוואה בין מורא אב למורא מקום.

כפי שנתבאר לעיל שנויה סוגיית המחילה על מורא הורים במחלוקת האמרי נועם והמשכנות יעקב. במקביל למחלוקת זו נחלקו גם הדרישה והטי"ז בדבר ההשוואה שבין מורא אביו ואמו למורא של מקום. דעת הדרישה²⁶ שקיים הבדל מהותי בין מורא מלך למורא אב. מורא מלך אינו על מנת להיטיב עם המלך אלא על מנת לחנך את העם למורא מלכות, ומשום כך מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. לא כך הם הדברים במורא אב, מכיון שמורא אב הוא סניף של גדרי כיבוד, ולכן יש בכח האב למחול לבנו על כך. דעתו של הדרישה מגיעה לידי בטוי גם ביחסו להיקש שבין מורא אב למורא של מקום. לדעתו²⁷ קיים הבדל עקרוני בין ההיקש של מורא רבו למורא מקום שהוא היקש גמור, ובין ההיקש של מורא אב למורא מקום שאינו היקש גמור.

לעומתו טוען הטי"ז²⁸ שההיקש שבין מורא אב למורא שמים הוא היקש מוחלט. ולפי זה המורא אינו סניף של כיבוד אלא דין עצמאי הזהה למורא שמים. לסיכום פרק זה ניתן לומר, כי קיימות שתי גישות עקרוניות ביחס למורא אב. לדעת האמרי נועם והטי"ז קיימת זהות בין מורא אב למורא מקום. משמעותה של זהות זו היא שאין חיוב המורא על מנת להעניק דבר מה להורים אלא על מנת לחנך את הבן. משום כך גם אין האב יכול למחול על מוראו בניגוד לכבודו הניתן למחילה. לעומתם דעת המשכנות יעקב, המקנה, והדרישה היא, שחיוב המורא הוא סניף של חיוב הכבוד, משום כך אין לראות את ההיקש למורא שמים כהיקש גמור ולכן גם האב שמחל על מוראו, מוראו מחול.

ב.השלכות המחלוקת במחילת מורא על סוגיית הסבת בן בפני אביו.

לכאורה נראה לומר שניתן לתלות את מחלוקת הרשב"ם וסיעתו עם בעל המאורות וסיעתו (22) שם ד"ה ונילף. (23) שם ד"ה ונילף מתי"ת (24) מקנה קידושין ל"ד ע"ב ד"ה שם בתוס' ד"ה ונילוף. (25) מנילח ט"ז ע"ב. (26) דרישה וי"ד סי' ר"מ ס"ק ד' ובפרישה שם סי' רמ"ב ס"ק ל"א. (27) פרישה וי"ד סי' רמ"ב ס"ק ב'. (28) ט"ז לשרי"ע וי"ד סי' רמ"ב ס"ק א'.

שהובאה בפרק הראשון, במחלוקת המחילה על מורא אב. דעת בעל המאורות וסיעתו היא כדעת המשכנות יעקב שאב שמחל על מוראו מוראו מחול ומשום כך רשאי בן להסב בפני אביו. מאידך דעת הרשב"ם וסיעתו כדעת האמרי נועם שאב שמחל על מוראו אין מוראו מחול. משום שאי אפשר להסביר את היתר הסבת בן בפני אביו מדיני מחילה נזקקו הרשב"ם וסיעתו לבאר שאין מורא האב מוטל עד כדי כך על הבן שיצטרך להמנע בשל כך מהסבה בפניו.

1. הראיה ממעשהו של ר' הונא במסכת קדושין.

הגמרא במסכת קדושין²⁹ מספרת על ר' הונא שקרע שיראים בפני רבה בנו על מנת לבדוק האם ירתח עליו רבה בנו או לא. שואלת הגמרא שהרי ר' הונא עובר בכך על לפני עור שמא בכל זאת ירתח רבה בנו, ועונה הגמרא שר' הונא מחל על כבודו לפני כן ומשום כך אין כאן לפני עור כי אף אם ירתח לא יעבור על כבוד אביו. האחרונים³⁰ רצו להביא ראיה מכח סוגיא זו לדעת המשכנות יעקב שאב שמחל על מוראו, מוראו מחול, שהרי כאן מדובר בחשש שמא יבזה את אביו ובכך יעבור על מוראו, ואעפ"כ יכול האב למחול, וא"כ צ"ע מה יענו האמרי נועם וסיעתו על ראיה זו. אחת מן התשובות³¹ שנאמרו על ראיה זו היא תשובתו של הר"ר מרגליות³². לדעתו כל הדין שאינו מחול במחילה על מורא, זה רק על לשעבר, כלומר שכבר פגע באביו וקעת רוצה במחילתו. אבל אם לפני המעשה נתן לו רשות לעשות כן הרי שמחילתו מחילה. ואמנם בשדי חמד³³ ציין לפוסקים³⁴ הסוברים שלא רק על מוראו אלא אף על זלזולו והכאתו, אם נתן רשות מתחילה מחילתו מועילה, שכיון שזהו רצונו זהו גם כבודו. לאור דברים אלה יש לבחון מחדש את דיוקו של החיד"א בדעת המנחת חינוך. במנחת חינוך³⁵ כתב "ועובר עליה והיקל ביראתם בטל עשה זה אלא אם כן עשה מדעת האב ובמחילתו שהאב שמחל על כבודו מחולי". בחיד"א³⁶ דייק מדבריו כדעת המשכנות יעקב שמועילה מחילה על מורא. לכאורה ניתן לפרוץ ראיה זו, שהרי במנחת חינוך הדגיש שעשה כן "מדעת האב ובמחילתו", כלומר אין מדובר כאן שעשה כבר וקעת בא לבקש מחילה, אלא שעושה כן מדעת האב, כלומר האב מסכים עוד לפני שעשה, שיעשה לו כך, ובכ"כ אף לשיטת האמרי נועם מהני המחילה.

ב. סיכום ביניים.

ראינו עד כאן שקיימת אפשרות להבחנה בגדרי מורא אב. ניתן לומר שמורא אב הוא חלק מגדרי כבוד אב, וניתן לומר שמורא אב הוא גדר עצמאי של חינוך עצמי של הבן לירא מאביו. בשתי גישות אלו ניתן לתלות את המחלוקת במחילת מורא וממילא גם את המחלוקת בהיתר הסבת בן בפני אביו. להלן ננסה לבחון את הגדרים ההלכתיים של הסבת תלמיד בפני רבו, ואת האפשרות ליצור את אותה ההבחנה שיצרנו בגדרי מורא אב גם בגדרי מורא רבו.

29) קידושין ל"ב ע"א. 30) הערות חר"מ אויערבאך לטורי אבן קונטרס אחרון מגילה כ"ח אות י"א, חיד"א בברכי יוסף וי"ד סי' ר"מ אות י"ג וחשירי ברכה שם אות ח'. בינת ראובן לקידושין ל"ב סימן כ"ח, מקור החסד לספר חסידים סי' תקע"ג אות ד'. 31) לתשובות נוספות ע"י בחיד"א בברכי יוסף ובשירי ברכה שם. 32) מקור חסד לספר חסידים סי' תקע"ג אות ד'. 33) שדה חמד ח"ג מערכת כף כלל ל"א (עמ' 186 מעמודי הספר). 34) ברכת מועדיך לחיים בשם קיצור ציצת נובל. 35) מצוה ר"ב. 36) ברכי יוסף לשו"ע וי"ד סי' ר"מ אות י"ג.

ד. סבת תלמיד בפני רבו.

הגמרא³⁷ מביאה בשאלה זו מחלוקת בין רבה לרי' יוסף: "אבעיא להו תלמיד אצל רבו מאי, תא שמע דאמר אביי כי הוינן בי מר זגין אביי דהדדי. כי אתינן לבי רי' יוסף אמר לן לא צריכתו מורא רבך כמורא שמים". הרמב"ם³⁸ והשו"ע³⁹ פסקו שאין תלמיד מיסב בפני רבו כרי' יוסף. בטעמו של דין זה נחלקו הראשונים. דעת הרי"ש מפליי"ש⁴⁰ שמוראו של רב מוטל על התלמיד הרבה יותר ממוראו של אב ומשום כך אין הוא רשאי להסב. לעומתו דעת המאורות⁴¹ והמכתם⁴² שאין דרכו של הרב למחול לתלמידו ומשום כך אינו רשאי להסב בפניו.

ההשוואה בין מחלוקת זו ובין מחלוקת הראשונים ביחס להסבת בן בפני אביו, הנזכרת בפרק הראשון, ברורה.

הרי"ש מפליי"ש לשיטתו שרק לבן בפני אביו מותר להסב מפני שאין הוא כפוף לאביו כל כך, משא"כ בתלמיד אצל רבו שכפוף לרבו יותר, אסור להסב. מאידך המאורות והמכתם לשיטתם שרק בבן אצל אביו האב מוחל על כבודו אבל בתלמיד בפני רבו אין דרכו של הרב למחול על מוראו לתלמידו.

1. החלוקה בין רבו מובהק ושאינו מובהק.

רי' יוסף הסובר שתלמיד אינו מיסב בפני רבו תולה את הדברים בכך שמורא רבך כמורא שמים. ביחס להשוואה זו בין מורא רבו למורא שמים נחלקו ראשונים על מי היא אמורה. דעת תוס'⁴³ שהשוואה זו נאמרה רק ביחס לרבו מובהק. אולם לדעת היראים⁴⁴ השוואה זו נאמרה גם ביחס לרבו שאינו מובהק, וכך נשמע גם מהמרדכי⁴⁵ והרא"ש⁴⁶ בסוגין⁴⁷. משמעות מחלוקת זו לגבי סוגיתנו היא, שלדעת היראים המרדכי והרא"ש, איסור ההסבה לתלמיד הוא בין בפני רבו מובהק ובין בפני רבו שאינו מובהק. אבל לפי שיטת תוס' צריך להיות שאיסור ההסבה יהיה רק בפני רבו מובהק.

ואכן באחרונים⁴⁸ תמהו מדוע לא חילקו בגמ' ברמב"ם ובשו"ע כדיני הסבה בין רבו מובהק לרבו שאינו מובהק.

ה. הצעה א' - שני גדרים במורא רב - שיטת הגרי"ז.

בדבריו לרמב"ם מבחין הגרי"ז⁴⁹ בשני גדרים שונים של מצות מורא רבו. האחד הוא הצוויו הנלמד מהפסוק "את ה' אלוקיך תירא" והוא מוסב כדברי תוס'⁵⁰ על רבו מובהק. השני הוא הצוויו הכללי "וחדרת פני זקן"⁵¹ המוסב על כל ת"ח אף שאינו רבו מובהק. מעבר לחלוקה ההלכתית בין שני הפסוקים קיימת גם חלוקה עניינית. חיובו של תלמיד כלפי רבו הנובע מהפסוק "את ה' אלוקיך תירא", הוא חיוב של התלמיד כלפי רבו. מאידך החיוב הנובע מהפסוק "וחדרת פני זקן", הוא החיוב של התלמיד עצמו, שמחויב לכבד ת"ח.

(37 פסחים ק"ח ע"א. 38) רמב"ם ח"י חמץ ומצה פרק ז' ח"י ח"י (39) שו"ע או"ח סי' תע"ב סעיף ח"י. (40) חובא באור זרוע פסחים סי' רנ"ו (דף נ"ט ע"ג מדפי הספר). (41) פסחים ק"ח ע"א ד"ח מצת. (42) פסחים ק"ח ע"א ד"ח בן. (43) ב"ק מ"א ע"ב תוד"ח לרבות. (44) יראים סי' רל"א. (45) לפסחים ק"ח ע"ב. (46) פסחים פרק י' סוף סי' כ'. (47) שדייק מתוך דברי חגמי' בחמשך שהעמידה דוקא בשוליא דנגרי ולא ברבו שאינו מובהק. מתוך כך מוסבים הדברים גם כלפי החשוואה של מורא רבו למורא שמים. יש לציין שלפי אחת הגירסאות, דעת הרי"ש מפליי"ש באו"ח פסחים (נ"ט ע"ג מדפי הספר) זחה לדעת היראים וסיעתו. (48) מהר"ל גבורות ח"י פרק מ"ח ד"ח אשח (עמ' קצ"ט מעמודי הספר) חדושי מרן רי"ז חלוי על הרמב"ם ח"י תלמוד תורה פ"ח ח"י י"א, עמק ברכח סדר ליל פסח אות ב' (עמ' ע"ח מעמודי הספר), מועדים וזמנים ח"ג סי' רמ"ח, חדושי בתרא לפסחים אות תנ"ח. (49) חדושי מרן רי"ז חלוי על הרמב"ם ח"י תלמוד תורה פ"ח ח"י י"א, הגדה של פסח מבית לוי עמ' צ"ג צ"ד. (50) ב"ק מ"א ע"ב תוד"ח לרבות, חובאח שיטתו בפרק חקודם. (51) ויקרא י"ט פס' ל"ב.

לאור הקביעה שהלימוד מהפסוק "את ה' אלוקיך תירא" מוסב רק על רבו מובהק, מקשה הגרי"ז מדוע לא חילקו בדיני הסבה בין רבו מובהק לרבו שאינו מובהק. ותירץ הגרי"ז שגדרי הסבה אינם פועל יוצא של חיובי מורא רבו, אלא מטרתם להפגין דרך חירות, משום כך אין בהסיבת תלמיד בפני רבו דרך חירות, משום שאימת הרב אינה מאפשרת לחוש דרך חירות. סברא זו שייכת גם ברב מובהק וגם ברב שאינו מובהק ומשום כך לא חילקו בדיני הסבה ביניהם.

ו. הצעה ב' - שני גדרים במורא רב.

על פי הצעת הדברים שהצענו בענין הסבת בן אצל אביו, נראה שהיה אפשר להסביר גם את סוגית הסבת תלמיד בפני רבו, באופן שונה ממה שכתב הגרי"ז. כפי שצוין לעיל קיימת מחלוקת ראשונים ביחס לטעם איסור הסבת תלמיד בפני רבו. לדעת הרי"ש מפליישיש⁵² מורא רב כל כך חזק על התלמיד, שאינו רשאי להסב. לעומתו דעת המאורות⁵³ והמכתם⁵⁴ שאין דרך הרב למחול לתלמידו ומשום כך אינו רשאי להסב בפניו. רואים אנו כאן הבחנה ברורה בין שתי השיטות. לדעת המאורות והמכתם משמע שהרב שמחל על מוראו מוראו מחול אלא שאין דרך הרב למחול. אבל לדעת הרי"ש מפליישיש משמע שאין בכלל גדרי מחילה במורא רב.

הבדל זה מזיק אותנו לדיון העקרוני ביחס לרב שמחל על מוראו.

1. הרב שמחל על בזיונו - מוראו.

הריב"ש בתשובותיו⁵⁵ כתב שהרב שמחל על בזיונו, אין בזיונו מחול. החיד"א⁵⁶ השוה את הדיון במחילת בזיון הרב עם הדיון על מחילת בזיון אב וכך גם עשה בשדי חמד⁵⁷, אלא שחילק, שרק על בזיונו אינו מחול אבל על מוראו ייתכן לדייק שכן מחול. הגרי"י פערלא⁵⁸ יצא נגד חילוקו של החיד"א ולדעתו אין כל הבדל בין בזיון למורא. לסיכום ניתן להניח שאותה מחלוקת שמצאנו לעיל ביחס למחילת מורא אב קיימת על כל פנים לחלק מהדעות גם במחילת מורא רבו.

2. גדרי מורא רב ביחס להסבה.

כבר עמדנו לעיל⁵⁹ על השאלה מדוע לא חילקה הגמרא בין רבו מובהק לשאינו מובהק לגבי גדרי הסבה. המהרי"ל⁶⁰ כותב שאכן צריך להיות חילוק הלכתי בין רבו מובהק לשאינו מובהק. ברב שאינו מובהק אם מחל לו על מוראו חייב בהסבה. לעומת זאת ברבו מובהק אף אם מחל לו עדיין לא נתחייב בהסבה.

לאור ההצעה שהצענו לעיל בגדרי מורא אב עולים הדברים יפה אף כאן. דעת תוס' ⁶¹ היא שהשוואת מורא רב למורא מקום נאמרה רק ביחס לרבו מובהק. המורא שישודו בהשוואה למורא מקום לא בא להיטיב עם הרב, אלא לחנך את התלמיד. על סוג כזה של מורא אין הרב יכול למחול לפי שהוא צווי המתחייב לתלמיד. לעומת זאת ברבו שאינו מובהק אין גדרי המורא מבוססים על ההשוואה לכבודו של מקום, אלא ענינם הוא החיוב של התלמיד להיטיב עם רבו. משום כך אם מחל הרב על כבודו מחול. בדרך זו הלכו בעל המאורות והמכתם⁶² אשר לדעתם רב שמחל על מוראו מוראו מחול

52 חובא באור זרוע פסחים סי' רנ"ו (דף נ"ט ע"ג מדפי חספר). 53 פסחים ק"ח ע"ה ד"ה מצח. 54 פסחים ק"ח ע"ה ד"ה בן. 55 שו"ת ריב"ש סי' ר"כ. 56 ברכי יוסף לשו"ע יו"ד סי' ר"מ אות י"ג. 57 שדי חמד ח"ג מערכת ח"פ כלל ל"א (עמ' 185 מעמודי חספר). 58 הגרי"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג עשה י' (כרך א' עמ' 207 מעמודי חספר). 59 בפרק ד' סעיף 1 העוסק בחלוקה שבין רבו מובהק ושאינו מובהק ובהערה 48. 60 גבורות ח' פרק מ"ח ד"ה אשת (עמ' קצ"ט מעמודי חספר). 61 ב"ק מ"א ע"ב תוד"ח לרבות. 62 לעיל בפרק ו' ח"ד

אלא שאין דרך הרב למחול בדרך כלל. לעומת זאת לדעת היראים המרדכי והרא"ש שזכרו לעיל⁶³, ההשוואה בין מורא רב למורא שמים חלה גם על רבו שאינו מובהק. לפי זה הרי שגם ברבו שאינו מובהק אינו יכול למחול על מוראו. בדרך זו הלך הרא"ש מפלי"ש⁶⁴ אשר לדעתו רב שמחל על מוראו אין מוראו מחול.

ג. הצעה ג' - שני גדרים במורא רב על פי שיטת הגר"י פערלא.

הגמרא במסכת בבא קמא⁶⁵ מביאה את דרכו של נחמיה העמסוני שהיה דורש כל אתין שבתורה כיון שהגיע לאת ה' אלוקיך תירא פירש עד שבא ר' עקיבא ודרש את לרבות תלמידי חכמים.

בדברי ר' עקיבא נתקשו תוספות⁶⁶ לשם מה צריכים את הלימוד של מפני שיבה תקום ללמד על מורא רב, נלמד זאת מהריבוי של "את" לרבות תלמידי חכמים. ותירצו ש"את" לרבות תלמידי חכמים מוסב רק על רבו מובהק, ובשביל ללמוד את רבו שאתו מובהק צריך את הלימוד של מפני שיבה תקום, הגר"י פערלא⁶⁷ יישב את קושית תוספות בשני אופנים נוספים.

1. תירוץ א' על קושית תוס' בבבא קמא.

על נחמיה העמסוני שפירש משהגיע ל"את ה' אלוקיך תירא" הקשה ר' ישעיה⁶⁸ מדוע פירש ורחי מצינו כבר בגמרא בקידושין⁶⁹ שהשוו מורא אביו ואמו למוראו של מקום מתוך מה שכתב את ה' אלוקיך תירא. ותירץ ששם אין ההשוואה השואה מוחלטת למוראו של מקום, אבל כאן אם היה לומד "את" לרבות, משמעות הדבר זהות גמורה, ואת זה לא רצה נחמיה העמסוני לרבות. מתוך דבריו משמע שלר' עקיבא שדרש בסופו של דבר "את" לרבות תלמידי חכמים, ההשוואה היא השואה גמורה.

לחשואה זו משמעות הלכתית, הגמרא במסכת קידושין⁷⁰ מביאה את דברי ר' ינאי שאין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית כדי שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים. ר' אלעזר אומר שכל תלמיד חכם שאינו עומד מפני רבו נקרא רשע. הרי"ף לא הביא את דברי ר' ינאי. לחסבר עובדה זו. כתב הרא"ש⁷¹, שהרי"ף הבין שר' אלעזר חולק על ר' ינאי וסובר שכשם שאם היה אדם מקבל פני שכניה כמה פעמים ביום היה חייב לעמוד, כך גם אם רואה פני רבו כמה פעמים ביום חייב לעמוד. ומשמע להדיא שלהבנת הרא"ש ברי"ף, ההשוואה בין מורא רבו למורא שמים היא מושלמת.

על פי גישה זו מיושבת קושית התוס' הנזכרת לעיל. יש חשיבות ללימוד מ"את ה' אלוקיך תירא", מכיון שמהלימוד של "מפני שיבה תקום" לא נלמד היקש מוחלט למורא מקום. לשם כך למדו בגמרא את לרבות תלמידי חכמים, על מנת להשוות בצורה מושלמת בין שני סוגי המורא.

2. תירוץ ב' על קושית תוספות בבב"ק.

מתוך דברי הרמב"ם⁷² משמע שכל ההשוואה בין מורא אב למורא שמים היא לענין העונש - סקילה. אלא שלמרות זאת יש חשיבות ללימוד מ"את ה' אלוקיך תירא" אף שאין הוא

בחצעה ב' ובחצעה 53, 54, 63 בפרק ד' סעיף 1 חזן בחלוקה שבין רבו מובהק לרבו שאינו מובהק ובחצעה 44, 45, 46, 64 לעיל בפרק ו' חזן בחצעה ב' ובחצעה 52, 65 דף מ"א ע"ב. 66 שם ד"ה לרבות. 67 הגר"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג עשה י"א י"ב (עמ' 218-219 מעמודי הספר). 68 שטמ"ק ב"ק מ"א ע"ב ד"ה כיון. 69 דף ל' ע"ב. 70 דף ל"ג ע"א ע"ב. 71 הלכות ממרים פ"ו ח"ב. 72 בפרק ו' סעיף 2 העוסק בגדרי מורא רב ביחס לחסבה. והדברים מבוססים על חיסודות שתחננו בפרק א' סעיף 2 העוסק באב שמחל על מוראו.

יכול ללמד על השואה מושלמת בין מורא אב למורא שמים. על פרישתו של נחמיה העמסוני הקשו בשיטה מקובצת⁷³ מדוע פירש והרי היה יכול לומר שבא לרבות מורא אביו ואמו על מנת לעבור עליו בשני עשין. ותירצו שלנחמיה העמסוני לא היה משמע כלל להשוות בין מורא בשר ודם למורא מקום עד שבא ר' עקיבא. ומשמע שלר' עקיבא ניתן לומר שהעשה הנוסף נועד כדי לעבור עליו בשני עשין. כך ניתן ליישב את קושית תוסי' הנזכרת לעיל. יש צורך בלימוד מ"את ה' אלוקיך תירא" על מנת לעבור עליו בשני עשין.

3. ההשואה בין מורא רב למורא מקום.

מתוך שני תירווציו של הגר"י פערלא עולה שיש שתי גישות ביחס להשוואת מורא רבו למורא שמים. לדעת הר"י ור' ישעיהו ההשוואה היא מוחלטת, ולדעת הרמב"ם אין ההשוואה מוחלטת. לאור זאת ניתן לבאר את מחלוקת הראשונים שהובאה בהצעה הקודמת ביחס למחילת מורא רבו.

כבר נתבאר לעיל⁷⁴ שההשוואה למורא מקום מלמדת על חיוב של התלמיד מצד עצמו כערך חינוכי ולא על מנת להיטיב עם רבו, ומשום כך אין ביכולת הרב למחול על מורא זה. כל זה בתנאי שההשוואה למורא שמים היא השואה גמורה. כך אמנם סוברים הר"י מפליי⁷⁵ וסיעתו. אבל דעת בעל המאורות⁷⁶ וסיעתו היא שההשוואה אינה מוחלטת⁷⁷ ואם כן חזר להיות מורא רב חלק מתוך הכלל הגדול של חיוב כבוד תלמידי חכמים שענינו הוא החיוב להיטיב עם רבו, ומשום כך יכול הרב למחול על מוראו.

ה. חתימה.

הקו המנחה מאמר זה הוא, שקיימים שני גדרים במורא. הראשון הוא תפיסת המורא כחיוב עצמאי הזהה באופיו למורא שמים. שרשו של חיוב זה הוא חיוב חינוכי של האדם כלפי עצמו ולא על מנת להיטיב עם הזולת. מכאן גם ההשוואה המוחלטת למורא שמים ושליטת אפשרות המחילה על מורא זה. השני הוא תפיסת המורא כסניף של חיוב כבוד. תפיסה זו רואה בהשוואה למורא מקום, השואה חיצונית בלבד. המטרה במורא זה היא להיטיב עם הזולת ומשום כך מתאפשרת המחילה על ידי המוטב, על מורא זה.

73 חובא בפרק ו' חדן בהצעה ב' ובהערה 52. 74 שם ובהערה 53. 75 יש לציין שמחלוקת זו לפי החסבר חזח זחה אייכ לחלוטין למחלוקת חדרישח וחטי"ז שהובאח לעיל בפרק א' סעיף 2 חעוסק באב שמחל על מוראו ובהערה 26-28. לדעת חדרישח חחיקש בין מורא אב למורא שמים אינו מוחלט ולדעת חטי"ז הוא חיקש מוחלט.